

ZBIGNIEW HUNDERT

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

Uniwersytet Warszawski, Wydział Historii

ORCID 0000-0002-5088-2465

PAWEŁ TYSZKA

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

ORCID 0000-0002-2893-8741

Dlaczego Habsburżanka? Kilka uwag o zawarciu małżeństwa Michała Korybuta Wiśniowieckiego z arcyksiężniczką Eleonorą Marią Józefą*

Why a Queen from the House of Habsburg?
Some Remarks on the Marriage of Michał Korybut Wiśniowiecki
with Archduchess Eleonore Maria Josefa of Austria

Abstract

The day after his election, King Michał took steps to form an alliance with the Habsburgs and to marry Emperor Leopold I's sister, Eleonore Maria Josefa of Austria. The idea was accepted by the Viennese court and the Polish Senate Council that met in Kraków on 16 November 1669. As a result, Crown Vice-Chancellor Andrzej Olszowski signed a contract with the emperor in Vienna on 26 December 1669, and the wedding was planned for February 1670. Such a rapid pace of talks and actions taken regarding the royal marriage could have raised concerns among the nobles in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Their fears could have been fuelled by the king's opponents, who represented the pro-French faction. The opposition adopted the tactic of postponing the decision on the wedding until the Sejm, which could be broken off so that it would not give its consent. Realising that the so-called malcontents would want to prevent Archduchess Eleonore from marrying the Polish king, the royal court decided to conduct an information campaign at the sejmiks (regional assemblies) preceding the Sejm convened on 5 March 1670. Among the materials promoting the choice of a Habsburg woman as the wife of the Polish king was a letter from Michał Korybut to the sejmiks. So far, it has not been widely analysed in historiography. In this letter, which was written at the initiative of Vice-Chancellor Olszowski, the king presented the candidates for his wife who were being considered and had the support of France (Anne Marie Louise d'Orléans,

* Autorzy pragną podziękować dr. Pawłowi Dudzie i dr. Krzysztofowi Kossarzeckiemu za pomoc w skompletowaniu materiału źródłowego.

Duchess of Montpensier; Louise Maria Wittelsbach; Eleonore Magdalene Therese of Neuburg). The naming and decisive rejection of them was a carefully considered propaganda move by the court, calculated to curry favour with the nobility, mostly anti-French. The king employed numerous historical arguments in his letters to justify his choice of a member of the Habsburg House as his wife and to explain why Vice-Chancellor Olszowski had been sent on a mission to Vienna. The information campaign helped convince many regional assemblies to accept the royal marriage. Fearing the activities of malcontents led by Primate Mikołaj Prażmowski, the marriage was concluded quickly, as it took place in the border town of Częstochowa on 27 February 1670. The finalisation of the contract was a great success for the king, who gained the support of the Empire, thus strengthening his grip on the throne. At the same time, bringing about the marriage with a Habsburg family member exacerbated the already heated political conflict in the country.

Słowa kluczowe: polskie królowe, Habsburgowie, Andrzej Olszowski, propaganda dworska, Mikołaj Prażmowski, Częstochowa

Keywords: Polish Queens, the House of Habsburg, Andrzej Olszowski, court propaganda, Mikołaj Prażmowski, Częstochowa

Krótkie panowanie Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673) doczekało się ostatnio znaczącej publikacji, w której podsumowano dotychczasowe ustalenia historiografii, ale także wniesiono wiele nowych faktów rzucających więcej światła na osobę władcy i jego „epokę”¹. Nie wszystkie tematy badawcze związane z królem i jego rządami dane było poruszyć. Niektóre z nich jedynie zasygnalizowano, mając nadzieję na ich podjęcie lub kontynuację w nieodległej przyszłości. Zachętą do tego mogą być odnajdywane i publikowane kolejne materiały źródłowe, wzbogacające naszą wiedzę na temat życia osobistego i publicznego Michała I, a także jego działalności prowadzonej na różnych niwach, zarówno w okresie predelekcyjnym, jak i po wyborze na króla polskiego.

Jednym z tematów poruszonych w kilku artykułach zamieszczonych we wspomnianej publikacji były koncepcje i zabiegi dyplomatyczne dotyczące wyboru kandydatki na małżonkę dla króla Michała². Decyzja w tej sprawie, co wydaje się oczywiste, nie leżała w prywatnej gestii monarchy, lecz stanowiła zagadnienie o randze państwowej, mające przynieść wymierne korzyści nie tylko samemu władcy, ale także całemu państwu i jego mieszkańcom³. Król Michał oraz jego główny poplecznik

¹ „Żył królem, umarł człowiekiem”. *Michał Korybut Wiśniowiecki i jego czasy 1669–1673*, red. Z. Hundert, P. Tyszka, Warszawa 2023.

² A. Ziober, *Habsburgowie wobec bezkrólewia w Rzeczypospolitej 1668–1669 oraz elekcji króla Michała. Zarys najważniejszych problemów*, w: „Żył królem, umarł człowiekiem”, s. 77; A. Skrzypietz, *Francja wobec Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, w: „Żył królem, umarł człowiekiem”, s. 227.

³ Zob. A. Pawłowska, *Kobieta jako katalizator sporów politycznych w nowożytnej Rzeczypospolitej na przykładzie małżeństwa Zygmunta III Wazy z Konstancją Habsburżanką*, w: *Płeć i władza w kontekstach historycznych i współczesnych*, red. M.A. Kubiacyk, F. Kubiacyk, Gniezno 2014, s. 325.

(i architekt jego sukcesu elekcyjnego), podkanclerzy koronny i biskup chełmiński Andrzej Olszowski, już kilka dni po elekcji oficjalnie rozwiali wszelkie wątpliwości odnośnie do monarszych planów matrymonialnych. Władca nie zamierzał iść śladem swoich dwóch poprzedników i szukać kandydatki na żonę na dworze francuskim, który gdyby nawet został poproszony o wskazanie takowej, to akurat borykał się z poważnymi problemami „kadrowymi” na stanowisku „królowna/księżniczka na wydaniu”, nie bardzo mając na podorędziu panny o odpowiednim wieku, pochodzeniu i parantelach rodowych⁴. Król już w czasie pierwszego, jeszcze nieoficjalnego spotkania z posłem cesarskim Krzysztofem Leopoldem Schaffgotschem, w nocy tuż po wyborze (19 czerwca), rozmawiał w sprawie możliwości współpracy politycznej, której gwarantem miało być małżeństwo z arcyksiężniczką Eleonorą Marią Józefą Habsburżanką⁵. Propozycja została pozytywnie przyjęta na dworze wiedeńskim i już sześć miesięcy po elekcji, 26 grudnia 1669 r., Andrzej Olszowski w imieniu króla podpisał w Wiedniu układ małżeński z cesarzem Leopoldem I – przyrodnim bratem wybranki, a w czwartek 27 lutego 1670 r. na Jasnej Górze odbył się ślub króla Michała z arcyksiężniczką, którego młodej parze udzielił nuncjusz apostolski Galeazzo Marescotti⁶.

Tak szybkie tempo rozmów i działań podejmowanych w sprawie królewskiego ożenku⁷ mogło budzić niepokój szlacheckiego społeczeństwa i jego elit, dla których wybór Habsburżanki na żonę dla władcy niósł widmo obawy, czy sojusz z cesarzem

⁴ A. Skrzypietz, *Francja*, s. 227.

⁵ I. Czamańska, *Michał Korybut Wiśniowiecki – człowiek i król*, w: „Żył królem, umarł człowiekiem”, s. 26–27. Zdaniem Joanny Matyasik (*Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011, s. 193) wybór Habsburżanki na żonę królewską był pewny już latem 1669 r., skoro w sierpniu król posłał swój wizerunek do Wiednia, a kameduła Padre Sivano przywiózł mu pod szatą zakonną portret Eleonory Marii Józefy.

⁶ A. Ziober, *Habsburgowie*, s. 77. Podstawowa faktografia: A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków–Wrocław 1984, s. 92–94.

⁷ Pomijając Henryka Walezego, który aż do swojej ucieczki z Rzeczypospolitej pozostał kawalerem, odsuwając w czasie przymus poślubienia Anny Jagiellonki, oraz Stefana Batorego przydanego za męża dla tejże Anny, po której poślubieniu 1 maja 1576 r. obydwójce zostali koronowani, kolejni władcy nie spieszyli się z ożenkiem. Zygmunt III, obrany królem 19 sierpnia 1587 r., dopiero 31 maja 1592 r. poślubił Annę Habsburżankę (W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 2, Wien–Kraków 2009, s. 1155–1258). Syn tej pary, Władysław IV, wybrany 8 listopada 1632 r., ożenił się z Cecylią Renatą Habsburżanką 12 września 1637 r. (J. Żukowski, *Święto Sławy. Ingres zaślubinowo-koronacyjny Cecylii Renaty Habsburżanki w 1637 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 75, 2013, 2, s. 233–293). Co prawda jego brat, Jan II Kazimierz, ogłoszony królem 20 listopada 1648 r., już 30 maja 1649 r. poślubił wdowę po poprzedniku, Ludwikę Marię Gonzagę, realizując w ten sposób porozumienie między obydwójkiem zawarte w okresie walki o koronę królewską, lecz królowa znajdowała się w kraju i nie trzeba było prowadzić szczególnych negocjacji w sprawie małżeństwa (M. Nagielski, *Ludwika Maria Gonzaga i jej walka o przeprowadzenie elekcji vivente rege w Rzeczypospolitej*, w: *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą*, red. A. Kalinowska, P. Tyska, Warszawa 2019, s. 52; A. Skrzypietz, *Zapiski testamentowe Ludwiki Marii na rzecz siostrzenicy Anny Henrietty Wittelsbach, diuszesy d’Enghien*, w: *Ludwika Maria Gonzaga*, s. 128–129).

nie sprowokuje Imperium Osmańskiego do podjęcia interwencji zbrojnej przeciwko i tak już wycieńczonej wojnami Rzeczypospolitej lub też nie będzie to preludium do zaprowadzenia *absolutum dominium* na wzór habsburski. Te i inne obawy żywo podsyłali przeciwnicy króla, którzy wszelkimi sposobami próbowali zdestabilizować rządzącego, a jego samego przymusić do abdykacji⁸. Zresztą wybór małżonki przez Michała Korybuta stanowił przyczynę podjęcia aktywnej działalności opozycyjnej przez zwolenników współpracy z Francją, dla których stało się jasne, że planowany mariaż oznacza obranie przez Rzeczpospolitą w polityce zagranicznej kursu prohabsburskiego. Oczywiście jest więc, że wychowankowie szkoły politycznej Jana II Kazimierza i Ludwika Marii nie chcieli do tego dopuścić⁹.

Andrzej Olszowski i kształtujący się w 1669 r. obóz dworski Michała I zdawali sobie sprawę, że ich oponenti polityczni będą nagłaśniać wszystkie spekulacje i plotki na temat małżeństwa królewskiego. Dobrze przeprowadzona społeczna kampania informacyjna, której celem byłoby wyjaśnienie narodowi szlacheckiemu powodów kryjących się za wyborem Eleonory Marii Józefy, mogła takiemu obrotowi spraw przeszkodzić i jednocześnie rozwiązać wszelkie wątpliwości, a tym samym uspokoić przynajmniej część opinii publicznej. Niedawno w wydawnictwie źródłowym z aktami sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego opublikowano pismo królewskie zatytułowane listem na sejmiki w sprawie planów małżeństwa władcy¹⁰. Dowodzi ono, że w otoczeniu króla Michała rzeczywiście podjęto działania, aby wyjaśnić stanowi rycerskiemu wszelkie szczegóły związane z ożenkiem króla z Habsburżanką. Jak zresztą zanotowano w samym piśmie: „Nie bez żalu tedy *et iniuriae sensu* zostawamy, kiedy do uszu naszych przychodzą różne *traductiones*, któremi nas dyskredytować *in populo* nieprzyjazna zawziętość usiłuje, biorąc sobie *pro ansa* do wykonania swoich zamysłów i do niesłusznego obrotu naszego przedsięwzięte małżeństwo nasze z arcyksiężną jmścią starszą¹¹, siostrą cesarza jmści, o którym krótką a prawdziwą dajemy informację”¹².

⁸ Już w pierwszym piśmie opozycji, przygotowanym w grudniu 1669 r., atakowano króla Michała m.in. za „skłonienie afektu do małżeństwa rakuskiego”, *List szlachcica polskiego do sąsiada po sejmie coronationis z Krakowa A. 1669*, w: *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 1, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1880, s. 472.

⁹ Zob. W. Kochowski, *Roczniki Polski. Klimakter czwarty (1669–1673)*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011, s. 89; M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002, s. 111.

¹⁰ List Michała I na sejmiki w sprawie planów małżeńskich, Warszawa, 15 I 1670, w: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, s. 119–121.

¹¹ Określenie „starsza siostra cesarza” wskazuje, iż Eleonora Maria Józefa to starsza siostra cesarza Leopolda I, co jest nieprawdą. Cesarz urodził się w 1640 r. z pierwszego małżeństwa Ferdynanda III z Marią Anną Habsburżanką, córką króla Hiszpanii Filipa III, a polska królowa przyszła na świat w 1653 r. z trzeciego małżeństwa ich ojca z Eleonorą Magdaleną Gonzagą. Stwierdzenie „starsza siostra” nie jest też błędem sekretarza sporządzającego list, lecz należy je odnieść do faktu, iż Eleonora Maria Józefa był starszą z dwóch arcyksiężniczek, które w tym czasie przebywały na dworze

Pismo króla w sprawie małżeństwa słabo funkcjonuje dotąd w literaturze przedmiotu. Więcej uwagi poświęcił mu w zasadzie tylko Marcin Sokalski, pracując jeszcze na osiemnastowiecznym odpisie z archiwum po Wiśniowieckich w Wiśniowcu. Obecnie kopia ta znajduje się w tzw. Tekach Naruszewicza – i to ona posłużyła za podstawę wydania w aktach sejmikowych dwóch województw wielkopolskich¹³. Sokalski uznał, że król wybrał ryzykowną taktykę, nie informując szlachty o swych planach małżeńskich w pismach słanych w grudniu 1669 r. – na ich przeciw podstawie zwołano sejmiki przedsejmowe na 22 stycznia 1670 r., a sejm nadzwyczajny na 5 marca do Warszawy¹⁴. Wysłanie więc 15 stycznia pisma na sejmiki przedsejmowe z informacją o planach małżeńskich miało być sposobem neutralizacji spodziewanego niezadowolenia szlachty z postępowania króla¹⁵. Jak widać, w opinii historyka list królewski miał odegrać ważną rolę w całej kampanii przedsejmowej, jak również w polityce zawarcia strategicznego sojuszu z cesarstwem poprzez małżeństwo z Habsburżanką. Rezydent cesarski w Rzeczypospolitej Augustin von Mayerberg przesłał go także między swoimi raportami do wiadomości Leopolda I w Wiedniu, co niewątpliwie dowodzi jego niebagatelного znaczenia¹⁶. Pismo z błędną datą 24 stycznia wydał też po łacinie w początkach XVIII stulecia w swoim zbiorze źródeł Andrzej Chryzostom Załuski (prywatnie siostrzeniec podkanclerzego Olszowskiego) i do tej też wersji pokrótce odnieśli się Adam Przyboś i Maria Hennel-Bernasikowa¹⁷. Mimo że list w sprawie małżeństwa Michała Korybuta nie jest nowym i nieznanym dotąd źródłem, to nadal wymaga głębszej refleksji naukowej: jakie użyto w nim argumenty, czy faktycznie został wykorzystany w kampanii informacyjnej dworu, a jeśli tak, jakie były tego efekty i jak wpłynęło to na finalizację małżeństwa zawartego ostatecznie w Częstochowie 27 lutego 1670 r.? Rozwikłanie tych dylematów stanowi zasadniczy cel niniejszego tekstu.

cesarskim w Wiedniu. Miała bowiem młodszą rodzoną siostrę Marię Annę Józefę (ur. w 1654 r.), a zatem była starszą z dwóch sióstr cesarskich, które mogły być brane pod uwagę jako kandydatki na żonę dla Michała Korybuta. Przybyła ona zresztą z siostrą na jej ślub do Częstochowy w 1670 r. M. Hennel-Bernasikowa, *Ślub królewski na Jasnej Górze. Michał Korybut Wiśniowiecki i Eleonora Habsburg – 1670*, Jasna Góra–Częstochowa 2005, s. 56, 62.

¹² List Michała I na sejmiki, s. 120.

¹³ Kopia listu królewskiego na sejmiki w interesie ożenienia zaleconego, Warszawa, 15 I 1670, Biblioteka Książąt Czartoryskich (dalej: BCzart.), rkps 166, s. 81–84.

¹⁴ K. Przyboś, *Sejm nadzwyczajny w Warszawie 5 marca – 19 kwietnia 1670 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 2003, 130, s. 103–104.

¹⁵ M. Sokalski, *Między królewskim majestatem*, s. 113–114. Taką opinię wyraził również dziejopis Wespazjan Kochowski (*Roczniki*, s. 100–101), który dodatkowo streścił list królewski z 15 stycznia 1670 r.

¹⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Österreichische Geheime Staatsregistratur (Rep. N), sygn. 42, k. 55r–55v. Pismo ma postać formularza wydanego przez kancelarię królewską z pozostawionym miejscem na wpisanie daty dziennej. Wydawcy akt sejmikowych wielkopolskich odnotowali, że edytowany przez nich list zachował się w tej wersji z archiwum wiedeńskiego.

¹⁷ *Universales literae Michaelis Regis de Matrimonio Suo 24 Jan.*, w: A.Ch. Załuski, *Epistolarum historico-familiarum*, t. 1, cz. 1, Brunsberg 1709, s. 224–225; A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki*, s. 96; M. Hennel-Bernasikowa, *Ślub*, s. 35–36.